

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

RÁKÓCZY ROZÁLIA

REGULAMENTUM MILITARE, 1699

Székely János¹ írja saját munkáiból kiindulva, s végül általánosítva azt, ami a forráskutatásra és közlésre is alkalmazható: „Ahogy a költő elméjében megfogyan egy mű ötlete, ahogyan képanyagot keres rá, ahogyan lejegyzí elsö vázlatát, s késöbör újra meg újra átformálja, átdolgozza és újra gondolja, míg tökéletessé nem lesz, söt azon is túl, míg agyonspekulálja és végleg elrontja: épp így alkot az emberiség elméje is... Olykor elvesznek, vagy feledésbe merülnek a kezdeti változatok, s csak hosszas forráskutatással hozhatók felszínre, de olykor örökbecsü művekként maradnak fenn.”²

Mindez vonatkozik hosszan uralkodó I. Lipót királyunk hadi törvényei 1699-ben kiadott magyar nyelvü kiegészítésének ismertetésére is, amennyiben közel 10 esztendeje nézem, olvasom, forgatom a nyomtatott példányt és készülök közlésére. Az akadály szubjektív és objektív egyaránt. A késöbör részletezésre kerülö és kezdetben rendkívüli módon visszatartó ok a származási hely, lelöhely kérdése volt.³

E szokatlan bevezetö után, ugyancsak szokatlan módon, lábjegyzettel kezdem a forrásközlést. Zachar József tanulmánya a magyarországi hadügy jogi kereteiröl a Hadtörténelmi Közleményekben jelent meg.⁴ Munkájának elsö három oldalát szinte szó szerint kellene idéznem, továbbá véleményem szerint jelen forrásközlés a Zachar-dolgozatba bekezdésként lenne beilleszthetö.

A vesztfáliai békekötést (1648) követöen egyes európai hatalmak békeidöben is fegyverben tartottak bizonyos számü gyalog- és lovasezredet. A Habsburg–birodalomban ugyanigy rávitte a szükség és kényszer az uralkodót, hogy országai területén állandó(an) katonaságot állomásoztasson. Az örökös tartományok és csatolt országok Habsburg–igazgatási rendszere, amelynek keretén belül a haderöt legfelsöbör szinten igazgató Udvari Haditanács ténykedett – együtt az igazságszolgáltatási-irányítási feladatokat ellátó Udvari Tanáccsal, a hadiadó beszédésével és felhasználásával foglalkozó Udvari Kancelláriával és a birtokügyi kérdésekkel, a koronauradalmakkal foglalkozó Udvari Kamarával – nem teljesen felelt meg a Magyar Királyság

¹ Székely János (1901-1958) erdélyi író, újságíró.

² *Székely János*: Az emberiség emlékezete. Torda, 1927. Idézi: Erdélyi portrék. Erdélyi Lajos fotói. Budapest, 1991. Kiáll. kat. 39. o.

³ Csak 1995-ben, a magyar Múvelödésügyi Minisztérium és a román Ministeriul Ivanámintului ösztöndíjának köszönhetöen jutottam el Gyulafehérvárra, hogy a szakirodalom által leírt példányt a kezembe vegyem. Kutatásomat a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum is messzemenöen támogatta, elismerve azt, hogy levelezés útján a kételyek nem oszlathatók el és a kérdés nem tisztázható.

⁴ *Zachar József*: A magyarországi hadügy jogi keretei 1648-1848. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1995. 2. sz. 3–23. o. Bibliogr.: 21–22. o. (a továbbiakban: *Zachar*)

jogrendjének. A Habsburg uralkodók a jogi eltérést nem vették komolyan, s magyarországi alattvalóik panaszát, amely az idegen katonaság országon belüli állomásoztatására is vonatkozott, avval hátrították el, hogy a katonaságot az ország védelmére hozták be.⁵

A Magyarországon vonuló–telelő–állomásozó hadak – végváriak, császáriak – ellátása a birodalmi ügyintézés része lett, bár nem szolgált közmegelegedéssel.⁶ A rendek örökösen zúgolódtak, hogy az uralkodónak méltóztassék a katonaság biztosabb fizetéséről gondoskodni.

A Magyarországra került birodalmi katonaságot Európa minden részéből toborozták, a tisztek és közlegények egyaránt üzleti vállalkozásnak tekintették a háborút. A katona „kitette magát az ellenség golyójának, az idegen éghajlat veszélyeinek s a tábori élet ezer bajának. Viszont nem elégedett meg a zsolddal, melyet ígértek neki s legtöbbször még rendetlenül is fizettek. Ha az üzletben mindenét kockára tette, nyerni akart benne mindent... A háborút... nem csupán az ellenséges hadsereg, hanem ama lakosság ellen is viselték, melynek területét megszállták. A hadi jog megengedte, hogy a katona ellenséges földön elvegyen mindent... Ez volt a katonaság gyakorlata Európa-szerte s ezzel jött Magyarországra... ezzel a szenvedések új neme zúdult Magyarországra...”⁷ A felső–magyarországi vármegyékből a beszállás hírére tömegestől futottak az emberek, ki merre látott. „Ha ő felsége ezt az armadát ott fogja teleltetni, esküvéssel mondták előttem szavahihető főemberek, Szepesvármegyéből is ment be Lengyelországba 600 embernél több; hátha ide terjed a németek kvártélyozása hatezer is fog menni; úgy a többi vármegyékből is proportionaliter.” – írta Csáky István Szepesvárából a nádornak 1661-ben.⁸

A helyzet a vasvári béke (1664) után annyiban változott, hogy a Zrínyi–Frangepán összeesküvés⁹ követően minden addiginál nagyobb létszámú katonaság állomásozott Magyarországtól mentes részén.

A rendek ismét és ismét követelték az uralkodótól a katonaság rendes és pontos fizetését¹⁰, majd felajánlották beleegyezésüket ahhoz, amihez végső soron már nem is

⁵ Zachar 5.o. 18. sz. jegyzet.

⁶ Uo. 19.sz. jegyzet.

⁷ Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Budapest, 1898. (A magyar nemzet története. 7. k., szerk.: Szilágyi Sándor) 142–153., 414., 458. o. Id. rész: 144–146. o. (a továbbiakban: Acsády).

⁸ Idézi Acsády 146. o.

⁹ Az összeesküvés és felségsértés elnevezéssel egyaránt illetett megmozdulás végkifejlete a magyar alkotmány lábba tiprása volt. Igazolására már a kivégzést követően latinul és németül is megjelent a bőven illusztrált röpirat: *Descriptio criminalium processuum et supplicii in Franc. de Nádasd, Petrum a Zrin et Franc. Frangepani. Vienna Austriae, 1671. és Aussfürliche und warhafftige Beschreibung wie es mit denen Criminal-Processen, und darauf erfolgten Executionen wieder die drey Graffen Frantzen Nadassdi, Peter von Zrin, Franc Christophen Frangepan eigentlich hergangen.* – [Wien], 1671. Cosmerovius. Megjelent még Prágában, Linzben, Innsbruckban, ugyanezen évben.

Nem e forrásközlés feladata az utolsó 100 év történetírása során kialakult és egymásnak ellentmondó végkövetkeztetések kritikai vizsgálata, az ellentétek feloldása. A Habsburg-berendezkedésről a korábbiakkal vitatkozó álláspontot képvisel Hiller István: *A Habsburg-uralom mérlege Magyarországon 1526–1686.* Előadás, 1995. október 5., Collegium Hungaricum, Wien. Véleményem – annak ellenére, hogy felhasználtam Acsádyt – Hilleréhez áll közelebb.

kellett, ugyanis befejezett tényként vehették tudomásul, hogy mindez megtörtént nélkülük is, tudniillik az ország területén állandósult az idegen hadak állomásoztatása. Minthogy a katonaság az országból ki nem vihető,¹¹ tűrni kell, de úgy, hogy az országlakók zaklatása nélkül, a saját pénzén és a maga részéről megszabott árak reájok erőltetése nélkül éljen.¹²

„...a magyar országgyűlés tudomásul vette, hogy a császár–király uralkodónak joga van az országgyűlés döntéseitől függetlenül létező haderő: az új, összbirodalmi keretben szervezett és igazgatott állandó császári hadsereg magyarországi állomásoztatására is.”¹³

A regulamentum – regulamentumok – megjelenésének előzményéhez tartozik, hogy hosszan tartó folyamat után a XVII. század utolsó harmadában alakult ki az állandó Habsburg–haderő is, amelynek szervezése, léte, fenntartása a magyarok véleménye szerint az ország szuverenitását kérdőjelezte meg, míg a másik fél álláspontja alapján a királyság szuverenitása az uralkodó személyében volt biztosított. Mindenesetre, a német nyelvterület (had)történetírása soha sem fordított figyelmet egy „esetleges” magyar különállásra, a hadsereget, mint olyat, egységes egészként tárgyalta, amely két részre oszlott: deutsches Kriegsvolk és ausländisches Kriegsvolk. Az előbbibe tartoztak a Habsburg–alattvalók országra és tartományra való tekintet nélkül, a másikba az összes többi, aki zsoldért szolgálatot vállalt.

A magyar országgyűlés a „történelmi szükségszerűség” jegyében tűrte az idegenek jelenlétét, s nehezen bár, de tűrte azt is, hogy a fentiek értelmében nem rendelkezhetett felettük, még mindennapi életükbe sem szólhatott bele, joga kizárólag a velük való együttélésre terjedt ki.¹⁴

---

¹⁰ Zachar 5. o. 23., 24., 25. sz. jegyzet

¹¹ Zachar 26.sz. jegyz.

¹² Uo. 24. sz. jegyz.

¹³ Uo. 6.o.

¹⁴ A témával kapcsolatban *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. (Deutsche Kultur–Historische Reiche III.) „...eine Untersuchung der Frage, wie weit in österreichischen Landen die Idee des stehenden Heeres schon von Ausbruch des Dreissigjährigen Krieges vorhanden gewesen war.” Előszó, 5. o. A magyarokat a legtermészetesebb módon osztja a németek közé, tisztekkel, állomáshelyekkel együtt és fel sem merül benne a gondolat, hogy a földrajzi különbség távolság-, határ- és közjogi különbséget is jelölhet. V. ö. Anhang A és B 228–260. o. (A továbbiakban: *Heischmann*) Könyvtáros lévén, a történészek állásfoglalását akkor is tiszteletben kell tartanom, ha avval esetleg nem értek egyet. A viták résztvevője nem kívánok lenni. A történész munkáját nem alapozza/alapozhatja törvényekre mint a természettudós, nem igazíthatja katonai kutatásait, azok irányát előre meghatározott célhoz, írja a német katonai történelmi kutatóintézet munkájáról Gerhard Papke: „Seine Ergebnisse sind oft in vielen Teilen unsicher.” *L. Papke, Gerhard*: Die Aufgaben des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes. Probleme der militär- und kriegsgeschichtlichen Forschung.; Wehrkunde, utóbb Europäische Sicherheit. München, 1961/12. 642–645. o. Id. hely: 643. o.

Itt köszönöm meg *dr. Czigány István* szíves lektori véleményét, amellyel felhívta figyelmem a téma kényességére, valamint az ellátási, katonatartási problémákra, miszerint „ez a terület feldolgozatlansága miatt a történelmi, hadtörténelmi szakirodalomban avitt sztereotípiákkal terhelt.”

A témával kapcsolatban I. még *Zachar* Bibliogr. 21-22. o. továbbá *Czigány István*: Regularitás vagy gerillaháború. Eger, 1991. Bibliogr. 33. o. és *uő*: Várrendszer, haditeher és hadigazdálkodás a XVII. században. Eger, 1995. Bibliogr. 66–67. o. Mindkettő klny., *Studia Agriensia* 11. és 15. k. (a továbbiakban: *Czigány, St. A.* 11., ill. 15.).

Ezt az együttélést szabályozta az uralkodó sorozatosan kibocsátott pátenseivel. Az együttélés legköznapiabb formája a katonatartás volt, ami szó szerint veendő és vehető *együtt élést* jelentett. Az adózó eltartotta a hadfit, aki zsoldjából a megfelelő és meghatározott összeget kifizette a szegény contribuens népnek. Már amikor fizette.¹⁵

A katonaság eltartását mindenki úgy értelmezte, ahogy jónak találta. A népesség úgy, hogy nem ad, a katonaság úgy, hogy rabol. Éppen ezért lett szükség az állandóan megújított rendeletekre, azok végre nem hajtása miatt az utóbb kiadott magyarázatokra, újabb végrehajtási utasításokra. Szabályozni kellett, hogy a katona eltartására mit köteles az ország lakó adni és mennyit köteles ezért a katona a zsoldjából fizetni, magáért, s ha van, lováért.¹⁶

A zsoldról, eltartásról, szállásról, a ki- és befizetések módjáról rendelkezett Lipót – korábbi pátenseit követően¹⁷ – 1697-ben, ez változatlan formában újra megjelent 1698-ban, majd a magyar viszonyokra alkalmazott módosítás és magyarázat 1699-ben.¹⁸

A török alól felszabadított területeken – és 1685 után Erdélyben is – ott maradt a birodalmi haderő egy része, a velük kapcsolatos teendőkről, a pátensek mindkét oldali betartásáról az alkudozások német–osztrák „fegyveres fedezet” mellett folytak. Mivel a magyar országyűlésnek erre többé módja nem volt, a maga területén mindenki úgy próbálta távol tartani a fegyvereseket, ahogy tudta. A hadak fel–alá hullámozásától mindaddig többnyire/valamennyire megkímélt terület, Erdély szenvedte meg leginkább az újabban rázúdult „védelmet”. Apaffi erdélyi fejedelem hadi élelmet és 100 ezer tallér adót ajánlott fel, ezen felül 10 ezer köből gabonát, s mindezt úgy, hogy öt hónap alatt kifizeti, leszállítja. Egyetlen feltétele volt, hogy katona Erdélybe nem megy be. Az ebesfalvi egyezmény (1685) végrehajthatlan papír maradt, Caraffa felvette a „járandóságot” és beküldte hadait enni és lakni.¹⁹

Ez az „ante turcarum invasionem” időszaka, amikor Veterani egyedül Máramarosban egy gyalog és négy lovas regimentet telelt²⁰ „Nagy sokaság, irtóztató teher egy olyan

¹⁵ contribuens = adózó. A „szegény contribuens nép” állandósult kifejezési forma, esetenként pejoratív jelentést is kaphatott. Itt nem ilyen értelemben használom.

¹⁶ A később is élő rendszerről I. *Rákóczy Rozália*: Bihar vármegye katonatartási rendelete. HK 1992/2. 106–122.o.

¹⁷ V.ö. *Rákóczy Rozália*: I. Lipót fejadórendelete. HK 1989/1. 78–93.o.

¹⁸ A magyar nyelvű kiadás a címben szereplő *Regulamentum militare*, ez azonban önkényes címadás, bár nem a sajátom. A kiadvány címlap nélküli.

¹⁹ *Szádeczky Béla*: Erdély visszacsatolásának története a bécsi hadjárattól a gubernium kezdetéig. Erdélyi Múzeum, XVIII. k. 1901–2–3. közl. Id.hely: 498. o. (a továbbiakban: *Szádeczky B.*)

²⁰ Regiment = ezred. Létszáma változó volt, 1500 és 2700 között mozgott. E szerint Máramarosban legkevesebb 7 és fél ezer ember élt a sovány vármegyén, valamint a különleges igényeket támogató tisztikar. A segédsapatokkal, a követő siserahaddal együtt alig becsülhető a létszám, s jöllehet a hadsereg „hivatalos” élelmezési fejadagjába nem számolták be a markotányosokat, mutatónyosokat és más kísérőket, nagy valószínűséggel, az általános gyakorlatnak megfelelően, a legtöbb esetben ezek is fizetés nélkül állhattak odébb. Sőt, könnyebben is, mint a szervezett katonaság. V. ö. későbbi adatokkal is: Verneueres kaiserlich-königliches Militär-Oeconomie-Regulament. Wien, 1758.: 4–5. o. 1802 gyalogos + 40 törzstiszt + 240 tiszt és altiszt, valamint *Taubert Ernő*: A katonaság elszállásolása és ellátása Somogy-vármegyében a XVIII. század első felében. Pécs, 1928. (Specimina dissertationum. ... 4.) Létszámadatok: I. fejezet 11–32. o. és lábjegyzetei.

sovány vármegyében”, jaidultak fel a kortársak.²¹ És a kitelelésen kívül elvittek „circiter 66 ezer köből búzát, 160 ezer köből zabot, 200 ezer rh. forintnál többre. Egy szóval, millióhoz közelítő, és elmét, hitelt fölülhaladó teher volt ez”.²²

Annak pontos megállapítására, hogy a felszabadító háborúk időszakában évente hány magyarországi katona harcolt, csak kísérletek történtek eddig, átlagosan 15 000–250 000 közötti számra becsülik.²³ Egy 1697. május 3-án kelt kimutatás szerint Magyarországon összesen 112 kompánia, azaz 16 800 ember, a mindig külön számolt Erdélyben 6 600 gyalogos, 6 408 lovas és 6 000 dragonyos, összesen 19 000 (mindösszesen 35 800) katona állomásozott, a levél lapalji megjegyzése szerint „ihnen kein Stipendium zu hoffen”.²⁴ (Ugyanebben az évben a szükségletek fedezésére szolgáló összeg, a „Summa ganzes Stipendium in Hungarn und Siebenbürgen 1 700 000 fl.”)²⁵

Mindezek legközelebbi alapja a magyar országgyűlés által is szentesített törvény a nemzeti katonaság fizetéséről,²⁶ amely törvénycikk szerint ez nem csak az országnak e célra felajánlott jövedelmeiből, hanem a szomszédos örökös tartományok subsidiumaiból is történt.²⁷ A várkatonaság közös volt az örökös tartományokkal, a súrlódások itt voltak a legsúlyosabbak.²⁸

A fenti törvénycikk ugyan életben hagyta a magyar alkotmányos formákat, amely szerint az uralkodó a királyi hadat és véghelyek katonaságának fenntartását vállalja, s meghirdetheti végső szükség esetén a részleges, vagy általános felkelést, de a törökellenes hadjáratok harci szüneteiben az ország területén állomásozó katonaság zömét a birodalmi és az örökös tartományokból, azaz „német” katonaság jelentette.²⁹ A kettősség folyamatosan fennállott, a hadak nem kis része volt magyar királyi. Ezért kényszerült Lipót arra, hogy 1697-ben kiadott nyílt és világos rendeletét a békekészségnek kedvéért még egy újabb pátensszel egészítse ki, amely, mivel magyar hadaira is vonatkozott, 1699-ben magyarra fordítva is megjelent.

²¹ Szádeczky B. 565. o.

²² Uo. Köből = változó értékű űrmérték. Erdélyben 90,5 liter, Pozsonyban 62,5 liter, Pesten 93,7 liter volt; rh forint = rénusi (rajnai) forint, 1559-től általános birodalmi érme = 60 krajcár (xr vagy x)

²³ A toleranciahatár nagy. „Bár forrásaink hézagosak, annyit mégis elmondhatunk, hogy a magyarországi katonaság létszáma 15-25 000 fő körül mozgott.” *Czigány*, St. A. 11. 29. o. és „Megfelelő alap kutatások híján, csupán hézagos adatokra utalva szinte csak találgatni tudjuk az országra nehezedő terheket...”. *Czigány*, St. A. 15. 63. o.

²⁴ Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten 1697. Karton 206. Türkenkrieg I-VII. Fol. 327-329. (a továbbiakban: KA AFA). Kompánia = század.

²⁵ Uo. fol. 073-076.

²⁶ Corpus juris hungarici (a továbbiakban: CJH) 1657-1740. évi kötet. Az 1681. évi törvény 5. és 9. cikkelye. 241.o.

²⁷ subsidium = segítség, segély, itt: rovasádó.

²⁸ *Zachar* 5. o. és uo. 23. sz. jegyz. valamint eltagottak: *Czigány*, St. A. 15. 61-62. o.

²⁹ A felállított – mozgó, mezei – hadak összetétele a következő volt: birodalmi segédc csapatok, örökös tartományok segítő csapatai, felkelő nemesi had, telekkatonaság, a személyes felkelés megváltása céljából a nemesek által fogadott katonaság, a zászlós urak és oligarchák bandériumai.

„Az el-múlt 1697. esztendőben Karátson havának harmadik napján költ kegyelmes regulamentumunkat publicáltatván,³⁰ akartuk annak állandó meg maradását, hogy annális jobban, az mű hadainkra valo gondviselésünk, és azoknak job modgyával valo fenyítettékben tartása mehessen véghez, és annak felette (az melyis nekünk kegyelmes és álhatatos ügyekezetünk) az mű országainkat meg tarthassuk, tárházunk-is meg ne fogyatkozzék, vitézink-is jobban élhessenek, hanem edgyütt mind az kettő jól meg maradván, országaink-is felettébb és erejek felett ne terhelhessenek, és azzal az mi tárházunk ne károsodgyék, hadaink-is az mi szolgálatunkra alkalmatlanokká ne tétetessenek. Melyre nézve szükségesnek itéltük az mi fel tött célunknak elérésére, hogy azokat az mellyek azon regulamentumnak practicálásában és meg tartásában nehezeknek és hibásoknak találtattanak, és az mely punctumokban az mű kegyelmes ügyekezetünk szerént nem engedelmeskedtenek azoktól ujabban tanátskozván, ez ide alább meg irt punctumok szerént resolválván magunkat, kipurantsolnánk.”³¹ Ami egészen egyszerűen azt jelenti, hogy az 1697-es rendelkezés végrehajthatatlan volt és végrehajthatatlan maradt.

Ma már könyvészeti ritkaság a Lipót-féle rendelet nyomtatott változatának bármely kiadása. (Meg kell jegyeznem, nehéz a keresés és az azonosítás, tekintettel arra, hogy a Regulamentum militare címadás önkényes, de a szakirodalomba így vonult be.) Első kiadása Szabó szerint 1697-ben jelent meg Nagyszombatban. Kolofonja: Expressum, Tyrnaviae Typis Academicis, Anno 1697., latin nyelvű, a hivatkozott bibliográfia szerint az Egyetemi Könyvtárban található egyetlen példánya.³²

Német nyelven, impresszum nélkül, feltételezhetően nem nagyszombati, hanem bécsi kiadásban egy példány a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum múzeumi könyvtári különgyűjteményében található, Szabó bibliográfiája nem ismeri.³³

³⁰ A rendelet változatlan utánnyomása megjelent 1698-ban.

³¹ A ma is használatos latin eredetű kifejezések magyarázatát – a nyilvánvaló eltérések kivételével – mellőzöm. Resolvál = itt: parancsol.

A szöveg átírásánál a főnevek esetében a mai helyesírást követtem, egyébként a hosszú s (ß) kivételével megtartottam a füzet írásmódját. Nyomdatechnikai okokból el kellett tekintenem még a felülhelyezett betűk alkalmazásától, mindenütt ö, ü betűkkel jelöltem az oe, ue stb. írásmódot. Az egybe- és különírásnál a füzet szövegét tartottam mérvadónak. V. ö. „az melyis”, „tárházunk-is”, „annális” stb.

³² Szabó Károly: Régi magyar könyvtár II. k. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, Budapest, 1885. 1901. tétel, 517–518. Nem vettem kézbe. (A továbbiakban: RMK)

³³ A példány előzéklapja és hátsó lapja is hiányzik, későbbi márványozott papírborítója már leszakadt, a borítón azonban érintetlen a vignetta a maga fekete tintás felíratával: Regulamentum Militare Leopoldinum 1698. Ez annyiban nem tévedés, hogy a belső szennylapon, amely az összefűzés szerint kétségkívül eredeti, a Regulamentum anni 1698. felírat szerepel. Az ellentmondás mindössze az, hogy „Geben in Unserer Kayserlichen Rezidentz-Stadt Wienn den Dritten Monats-Tag Decembris, im ein tausend Sechshundert Sieben und Neunzigisten” (1697!)

A példány eredeti fekete-sárga zsinórral összefűzött, hibátlan és tiszta uralkodói nagy szárazpecséttel hitelesített, Lipót saját kezű, aranytintas aláírásával, Stahrenberg és Wöber autográf ellenjegyzésével. (L. még a 198. jegyzetet is.) A leltári száma 1961-ből származik (1888) de a Könyvgyűjteményi naplóból indoklás és megjegyzés nélkül, piros, átlós vonallal kihúzták. Még egy possessorri bélyegző van az első szennylap verzőjén, szintén a M. kir. Hadtört. Múzeum, 4450 lelt. sz. A régi napló szerint vétel volt 1922. IX. 6-án, ügyirata ma már nem lelhető fel. Ilyen formában ez a példány teljesen ismeretlennek minősül, most először kerül bemutatásra.

Változatlan utánnomása ugyancsak Szabónál, kolofonjában a *Repressum, Tyrnaviae Typis Academicis. Anno M.DC.XCVIII.*³⁴ Lelőhelye a bibliográfia szerint a Nemzeti Múzeum, ez ma jelenthetné az Országos Széchényi Könyvtárat, de jelenthetné a Nemzeti Múzeum gyűjteményét is.³⁵ Ez utóbbi kiadásból egy példány a gyulafehérvári Batthyaneumban található, a szebeni jezsuita rendház gyűjteményében volt egykor, a bibliográfia nem említi.³⁶

Az 1699-es magyar nyelvű kiegészítő rendelet vétel útján került a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe. Az eladóról egyszer már írtam néhány sort, miszerint „hivatásszerűen foglalkozott műtárgyak felhajtásával, közöttük könyvek és nyomtatványok adásvételével is”.³⁷

A 10 lapos kis füzetet 1986-ban restauráltattam, a vegyelemzés emberi és állati ürüléket, vért, sarat, port és egyéb piszkot, mechanikai szennyeződést mutatott ki. Erősen körülvágott és rojtos széle miatt további körülvágása elkerülhetetlennek látszott. Aránylag jó megtartásúak voltak a lapok, csak a C ívet kellett laminálással megerősíteni. Borítója akár eredeti – kiadói – is lehetett, erősen kifakult, de mintáját és színét megőrzött, elvékonyodott papír, szürke, kissé márványozott alapon szimmetrikus és ismétlődő arabeszk (szőnyeg) mintás.³⁸

Vásárlásakor egyszerű törzslapot írt az akkori múzeológus,³⁹ könyvészeti adatokat vagy nem keresett, vagy nem írt le. A Hadtörténeti Múzeum Nyomtatványgyűjteményében dolgozó elődeim második/mellékgyűjteménynek kapták a kisnyomtatványt-plakátot, történészek, régészek voltak, akik kizárólag a történeti vonatkozásokat vették figyelembe. A múzeológusi, netán bibliográfusi megközelítés távol állt feldolgozási módszereiktől. (Mentségükre legyen mondva, még ma is vita dül arról, adattár-e a kisnyomtatvány, vagy a könyvtár különgyűjteményi része, netán – a kéziratokat együtt – történeti dokumentáció; arról még ritkábban lehet csak hallani, hogy önálló gyűjteményként illesztik bele az „intézményi struktúrába”. Jóllehet, kiállítások

³⁴ RMK 1940. tétel, 529. o.

³⁵ 1995. október 18-án kaptam megkeresésemre választ az Országos Széchényi Könyvtárból, amely szerint az „1698. évi, ugyancsak nagyszombati kiadásból a mi gyűjteményünk is őriz két példányt. (RMK II. 1940/1-2.) Egyéb kiadásról nincs tudomásunk.” A szíves választ ez úton is köszönöm *Wojtilláné dr. Salgó Ágnes* osztályvezetőnek, aki a Régi Nyomtatványok Tárában nézett utána az RMK-ba felvett kiadványnak, s válasza szerint még egy második darab is van a birtokukban a bibliográfiában jelzetten felül.

³⁶ Jelezte XIV-94. Első nyomtatott oldalán korábbi possessori bejegyzés: Inscript. Resid. S.J. Cibin, 1744.

³⁷ Írhattam volna azt is, közismert gyűjtő és nepper, aki azonban mindig csak kvalitásos tárgyakkal kereskedett. Lehet, nincs messze az az idő, amikor a személyiségi jogok sérelme nélkül leírható valamelyik szaklapban a jól ismert „műkereskedő” neve. L. még *Rákóczy Rozália*: I. Lipót feladórendelete, HK. 1989/1. 79. o.

³⁸ Restaurátora, mint eddig valamennyi kényes, nagy figyelmet igénylő nyomtatványé, *Juhászné Szabó Zsuzsanna* volt.

³⁹ A korábbi gyakorlatnak megfelelően nem leltárnaplózták a műtárgyakat, hanem a leltárral egyenértékű törzslapokat fektettek fel. A törzslap adatai: Hadtörténeti Múzeum 19.303. Leltári szám: 6533/Nyt. – Nyomtatvány. Leírása: Leopoldus: „Mi Leopold isten kegyelmességéből...” (Hadi szabályzat) Bécs, 1699. Ny.n. 14,5 x 19 cm. 10 lap + borító. Származása: ...ez a név nem írható le! Vételára 1.200. Ügyirat 281/1962. Megjegyzés, leírás, irodalmi hivatkozás nincs. A méret nyilvánvaló elírás, a füzet nem haránt alakú. Helyesen 19 x 14,5 cm.

tervezésénél sokszor a legalapvetőbb tárgy a nyomtatvány [röplap, plakát], feldolgozása, gyűjteményi rangja mégis a periférián van.)

Így történhetett meg, hogy megvásárlásától restaurálásáig könyvészeti értékelése szóba sem került.

Mint forrás, kinyomtatása óta nem szerepelt a történeti szakirodalomban.

Számomra a visszatartó ok a könyvészeti szakirodalom volt, amely szerint az egyetlen példány a gyulafehérvári Batthyány–könyvtár gyűjteményében található.⁴⁰ Csakhogy nem található ott. A rendelkezésemre álló adatok szerint ezideig nem is tudtam kideríteni, mi volt az alapja annak, hogy mint a Batthyaneum tulajdonát írták le, de azt sem sikerült megtudnom, hogy a (helyette) beleltározott, 1698-as nagyszombati utánnomást valóban helyette írták-e a naplóba?

A szakirodalomba 1882-ben az országos könyvkiállítás⁴¹ alkalmával vonult be, annak azonban egyetlen katalógusában sem szerepel.⁴² Mára az egyetlen tény az maradt, hogy a pillanatnyilag ismert példány a Hadtörténeti Intézet és Múzeum múzeumi kisnyomtatvány különgyűjteményében van.⁴³

⁴⁰ *Sztripszky Hador*: Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I-II. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711. Budapest, 1911. Kézirat. Reprint Budapest, 1967. (2163) 369. tétel [Önkényes címfelvétellel]. *Regulamentum Militare*. H. n. (Bécs) 1699. 4. r. A-C 2 = 2 1/2 ív = 10 sztan. lev. Egészen magyar szöveggel. Külön címlapja nincs, nem volt. Egyetlen pld. Batthyaneum. Hivatkozás: *Magyar Könyvszemle*, 1882. 93. o.

⁴¹ Az 1882. évi könyvkiállításon írta le Szabó Károly és közölte a Magyar Könyvszemlében. Ő még látta a példányt, Sztripszky nem. V. ö. 40. sz. jegyz. és *Szabó Károly*: Régi magyar könyvészeti adalékok. *Magyar Könyvszemle*, 1882. évi kötet, 93. o. Szabó a saját sorszámozásán kívül egy zárójeles számot is feltüntet, ez azonban nem azonos a később megjelent RMK számával, feltételezésem szerint a kiállítási katalógus sorszáma lehetett. Ezt látszik igazolni, hogy az ősnymtatványok, ritkaságok esetében azonosítható a Könyvszemle és a kiállítási katalógus. Szabó az RMK munkálatai során többször készített részkiadványt a felvett művekről, néha adott lelőhelyet, néha nem. L. még *Szabó Károly*: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke. Budapest, 1883. ennek 82. oldalán a *Regulamentum militare Tyrnaviae* 1697. és ua. Représsum Tyrnaviae 1698. szerepel, közelebbi információk nélkül. A kiadvány előszavában a könyvészeti kiállításra hivatkozik Szabó, tehát a füzet anyagát ott vette fel. Szándékomban áll a könyvészeti vonatkozásokról, a példányokról és lelőhelyekről bővebb tanulmányt közölni.

Itt a könyvészeti kiállítás kapcsán röviden még annyit a most részletesen ismertetett magyar nyelvű példányról, hogy abban a jegyzékben, amelyet Beke Antal kanonok, könyvtárőr 1881 decemberében írt, mint a Gyulafehérvárról Budapestre küldött könyvsomag kísérőjét, szintén nem szerepel. Sajnos, itt azonban van egy záradék, miszerint ha valamit kifejejtett, utólag írják hozzá az Iparművészeti Múzeumban. Nem tették meg. Gyulafehérvár, Érseki (akkor Püsköpöki) Levéltár, *Protocollum exhibitorum et actorum off. diocesani Transilvaniensis* 1881. Prot. 3447/15. Nov. 1881. Categoria 22. és uott. 3642/27. Dec. 1881. Categoria 4. Országos Iparművészeti Múzeum Adattár. Az 1881–1885. évi iktatókönyv. 1881. 18/12. kelt. beérk. 20/12. 297. sz. Az orsz. könyvészeti kiállításra átengedett munkák kettős jegyzéke. Beke Antal kanonok.

⁴² *Ráth György* előszavával: *Kalauz az országos könyvészeti kiállításához*. Budapest, 1882., 2. átdolg. kiad.: Könyvkiállítási emlék. Budapest, 1882. Több nyomda és kiadó együttes műve.

⁴³ Törzslap száma: 6533/nyt. Leltárnapló (új) száma: 90.88. Újabb példány 1995 augusztus–októberi kutatásaim során nem került elő sem Magyarországon, sem Ausztriában, sem Romániában (Hadtudományi Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár, Staatsarchiv = Kriegsarchiv, Wien; Heeresgeschichtliches Museum, Wien; Nationalbibliothek, Wien; Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy; Csiki Székely Múzeum, Csíkszereda; Hargita megyei Levéltár, Csíkszereda; Arhivelul Statului Jud. Alba, Gyulafehérvár; Teleki Téka, Marosvásárhely).

A példány impresszum nélküli, analógiák alapján azonban majdnem teljes bizonyossággal mondhatom, hogy nagyszombati kiadás. A korábban már említett latin nyelvű, amely Gyulafehérvárott található (talán e helyett?), Nagyszombatban jelent meg. Betűtípusa, léniaja, iniciáléja olyannyira hasonló, hogy jogosnak tartom feltételezésem az azonos nyomdáról.⁴⁴ (334.,335.,336. o.)

Íme, a kiadvány teljes terjedelmében:⁴⁵

„MI LEOPOLD ISTEN kegyelmességéből mindenkor Felséges választott Római Császár, és Német, Magyar, és Cseh Országoknak stb. KIRÁLLYA, stb.

Közönsegesen mindeneknek, az mü generális locumténensünknek⁴⁶, campi-mareschallusinknak,⁴⁷ lövő szerszámink fő praefectusinknak,⁴⁸ lovagainknak generálissinak,⁴⁹ campi-mareschallusunk locumténenséknek,⁵⁰ generál strásamesterinknek,⁵¹ colonellusinknak,⁵² fő strása-mesterinknek,⁵³ kapitányinknak,⁵⁴ azoknak lejtmányinak,⁵⁵ zászló-tartóinknak, vice strása-mestereinknek⁵⁶, furierinknek,⁵⁷ avagy táborhely járóinknak,⁵⁸ végezetre mindennemő lovas és gyalogságból álló akármely nemzétből való hadainknak, valakik az mi örökös országinkban és provinciáinkban az mü kegyelmes parancsolatunkból akárminemü méltóságban és állapotban vagy most vannak, vagy ezután következének, Császári és Királyi kegyelmességünket! és mind közönsegesen s mind személy szerint akarjuk mindeneknek ez parantsolatunk-által tudokra adni.

⁴⁴ Az 1561-ben alapított nagyszombati jezsuita kollégium számára 1577-ben vásárolta meg Telegdi Miklós győri segédpüspök a nem sokkal korábban feloszlott bécsi jezsuita nyomda készletét, egy összegben, mint „kelléket”. V. ö. *Mayer, Anton*: *Wiens Buchdrucker-geschichte*, Bd. 2. 1682–1882. Wien, 1887. 34. o. és *Lorck, Carl*: *Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst*. T. 1. 1450–1750. Leipzig, 1882. 143. o. A nagyszombati jezsuita nyomdának a saját szükségletet kielégítő betűöntésre privilégiuma volt, valószínű helyben készítették az iniciálékat, léniaikat, nyomdai cifrákat is.

⁴⁵ A szöveg átírásával kapcsolatos elveket l. a 31. jegyzetben foglaltak szerint. Az „ET” jelet értelemszerűen vagy nem írom ki, vagy „és” kötőszóval oldom fel, felsorolásnál a stb. rövidítést használom.

⁴⁶ generális locumtenens = (általános) helyettes (az uralkodó helyett hadbaszállt fővezér)

⁴⁷ campi-mareschallus = tábornagy

⁴⁸ lövő szerszámink fő praefectusi = fő szertármester, fegyvertárnagy

⁴⁹ lovagaink generálissi = lovassági tábornok, a lovasság tábornoka

⁵⁰ campi-mareschallusunk locumténense = altábornagy

⁵¹ generál strása-mester = főstrásamester, generálőrnagy, vezérőrnagy

⁵² colonellus = ezredes

⁵³ fő strása-mester = őrnagy

⁵⁴ kapitány = százados

⁵⁵ azoknak lejtmányi = hadnagyai

⁵⁶ vice strása-mester = nem rangfokozat, az őrnagy beosztás szerinti helyettese

⁵⁷ furier = élelmezési (al)tiszt

⁵⁸ táborhely járó = szállásmester

Az el-múlt 1697. esztendőben Karátson havának⁵⁹ harmadik napján, költ kegyelmes regulamentumunkat publicaltatván, akartuk annak állandó megmaradását, hogy annális jobban, az mű hadainkra való gondviselésünk, és azoknak job modgyával való fenyítettékben tartása mehessen véghez, és annak felette (az mely-is nekünk kegyelmes és álhatatos ügyekezetünk) az mű országainkat meg tarthassuk, tárházunk-is meg nem fogyatkozzék, vitézink-is jobban élhessenek, hanem edgyüt mind az kettő jól megmaradván, országink-is felettéb és erejek felett ne terhelhessenek, és azzal az mi tárházunk ne károsodgyék, hadaink-is az mi szolgálatunkra alkalmatlanokká ne tétessenek. Melyre nézve szükségesnek itéltük az mi fel tött célunknak elérésére, hogy azokat az mellyek azon regulamentumnak practicálásában és meg tartásában nehezeknek és hibásoknak találtattak, és az mely punctumokban az mű kegyelmes ügyekezetünk szerént nem engedelmeskedtenek azoktól ujabban tanátskozván, ez ide aláb meg irt punctumok szerént resolválván magunkat, kiharantsolánk.

Első: (Az gazdától járandó tartozásnak tollálása).⁶⁰ Megtapasztaltuk, hogy a mi fellyebb említett regulamentumunk szerént, az köz vitéznek gazdájától való tartása, melly, jóllehet ő magában, igaz értelem, és azzal való jó élés szerint, a gazdáknak szerzett volna semmi felettébb való nehézséget, az vitéznek pedig, maga mindennapi tartására, nagy könnyebbség lött volna, teljességgel idegen értelemre vonatott; és sokak, az vitézek közzül gazdájoknak sok féle-keppen való terheltetésére, mint egy okot és alkalmatosságot vöttek belöle. Elannyira, hogy az mi kedves országink és provinciaink, az nehézségnek el-távoztatására azon vitéznek az gazdától való tartásának tollálása, (el-vétele) felől, egyenlő akarattal könyörgötenek, melynek-is tollálásáról, mi kegyelmesen resolváltunk, az mint hogy ezen resolutionk által tollállyuk és elvesszük.

Második: (Mit kívánhat az militia quartélyában gazdájától): Ennekutánna quartélyába beszálván az vitéz és ott lévén, semmivel-is, akarminémmü mod és praetextus alatt,⁶¹ nem tartozik az gazda, hanem tsak szállás adással, köz-névvel servicczel, az mint az első regulamentumban bizonyos, szorosson meg határozott formába le vagyon írva, és naponként egy portio kenyérral, tsak azoknak azzalis, az kiket az meg-mondott regulamentum szerént az gazdáknak kell vala tartani. Az generál stábból⁶² és regimentekből⁶³ való több személyeknek pedig semmivel egyébbel nem tartozik, hanem házzal és lovok számára istálloval, hanem az cassából⁶⁴ járo magok pénzbeli fizetésekkel meg kell elégedniek.⁶⁵

⁵⁹ karátson (karácsony) hava = december

⁶⁰ Minden pont mellett, mintegy fejezetcímként, lapszéli megjegyzés található. Nyomdatechnikai okok miatt azonban ezt a szövegmódosításban nem lehetett megoldani, így folyamatosan (zárójelben) iktattam a szövegbe. Tollálás = eltörlés, felfüggesztés, itt: megszüntetés.

⁶¹ praetextus = szokás, ürügy; szövegbeli jelentése: semmilyen móddal és ürüggyel nem követelhet többet szállásadó gazdájától a katona, mint amennyi a rendeletben írva van.

⁶² generál stáb = vezérkar, itt az ezred vezérkara is

⁶³ regiment = ezred

⁶⁴ cassa = itt az állami (pénzügyi) képviselőt ellátó ezredpénztár

⁶⁵ Az 1697-es rendelet felsorolja, hogy kik azok a tisztek, akik zsoldot kapnak, tehát a szállásadó gazdák részére, a szállás kivételével, fizetni tartoznak. A prima plana, azaz a szemlekönyv (mustrakönyv) első lapján szereplő ezredtörzsbeli tisztek és altisztek, a trombitásokkal bezárólag, havi illetményben részesültek, illetve

Harmadik: (Meg különböztetések azoknak, a kiknek gazdájoktól jár kenyerek, azoktól a kiknek a cassából jár pénzbéli fizetések): Ezt pedig ezen pénz fizetés mellett az gyalogok közt alá az strása-mesterig kell érteni, ki rekeztetvén mind az által az strása-mester: az lovasok közt pedig az dobosig, kovácsig, nyergesig, tizedesig, és az köz lovas vitézig, mind az nyári mind pedig a téli holnapokra nézve, az első regulamentumban leírt mód szerint.⁶⁶

Negyedik: (Mennyi pénzbéli fizetések jár azoknak, az kiknek az gazdák adnak kenyeret): Azok közül a kiknek kenyerek az gazdától, az gyalogoknak egy holnap portiojokra, három, három forintyok, az lovasoknak pedig, az hat téli holnapok alatt, holnaponként flo. 4. x. 20.⁶⁷ az hat nyári holnapok alatt, holnaponként három forintyok kész pénzül, és következendőképpen az kenyerek mellett naponként, az ide alább specificált⁶⁸ fizetések, a cassából, vagy az cassa assignátioja⁶⁹ által ki jár.

Az gyalogság között	x. ⁷⁰	
egy strása-mesternek ⁷¹	18.	Ezekből az kapitány
strása mester locumtenensének ⁷²	12.	magánál meg tart, és

meghatározott porció-járandóságuk volt. L. erről részletesebben: *Rákóczy: Bihar vármegye. HK. 1992/2. 111–112. o.*

⁶⁶ Az első regulamentumban leírt mód: 1697. december 3.

A gyalogságnál havi porció

az ezredes része	50,	lovának	12
alezredes	13,		8
őrnagy	5,		6
szállásmester	4,		3
stb. a zászlósig, kinek	4,		2
a lovasságnál az ezredes része	50,	lovának	17
alezredes	13,		10
őrnagy	5,		8
szállásmester	4,		4
stb. a trombitásig, kinek	2,		1 porció jár

Mindazok, akik pénzbéli járandóságot kapnak a cassából, az alábbi illetményben részesülnek:

őrmester	7 forint 30 krajcár
élelmezésvezető, írnök,	
felcser stb.	5–5 forint.

A rendelet tartalmazza a porció pénzbéli megfelelését is, e kettőt azonban felcserélni nem lehetett. *Regulamentum militare 1697. Bey der Infanterie. B ív recto-verso, Bey der Cavallerie: C ív verso.*

⁶⁷ flo. 4. X. 20. = 4 forint 20 krajcár. L. még a 22. sz. jegyzet második részét

⁶⁸ specificált = itt: részletezett

⁶⁹ assignátio – itt: utalványozás

⁷⁰ az „x” a krajcár jelölése

⁷¹ strása mester = őrmester

⁷² strása mester locumtenense = nem rangfokozat, az őrmester beosztás szerinti helyettese

furiernek ⁷³	12.	köntös tsináltatására colonellus kezében ad.
íródeáknak	12.	
mezei borbélynak	12.	x
káplárnak ⁷⁴	12.	4.
káplár helytartójának ⁷⁵	9.	3.
mindenik musikásnak	9.	3.
furierschicznek ⁷⁶	9.	3.
köz vitéznek	6 2/3	2 2/3

Ezt pedig az hat téli holnapokról kell érteni.

Az hat nyári holnapokban pedig:

	x.	Ezekből magánál megtart az kapitány és köntös tsináltatásra az colonellus kezébe assig-nál.
egy strása mesternek	18.	
strása mester locumténensének	12.	
furiernek	12.	
iro deáknak	12.	
mezei borbélynak	12.	x
káplárnak	12.	4.
káplár helytartójának	9.	3.
musikásnak	9.	3.
furierschicznek	9.	3.
közvitéznek	5 1/3	3 1/3

A lovasok közt: Ezekből az kapitány magánál tart és köntös tsináltatásra az colonellus kezébe ad.

	x.	x.
egy nyergesnek	9.	5.
kovátsnak	9.	5.
tizedesnek	18.	5.

Ezt pedig a téli holnapokról kell érteni.

Az nyári holnapokban pedig:

	x.	x.
egy nyergesnek	6. Ezekből pedig köntösre marad.	2.
kovátsnak	6.	2.
káplárnak	12.	2.
köz vitéznek	6.	2.

⁷³ furier = szállásmester

⁷⁴ káplár = tizedes

⁷⁵ káplár helytartója = szabados, vicetizedes

⁷⁶ furierschicz = számvevő altiszt

Az lovas drágonok közt⁷⁷

	x.	x.
egy dobosnak	9. Ebből köntösre	5.
kovátsnak	9. marad.	5.
nyergesnek	9.	5.
káplárnak	18.	5.
köz vitéznek	9.	2.

Ezt pedig az téli holnapokról kell érteni.

Az nyári holnapokban pedig:

	x.	x.
egy dobosnak	6. Ebből marad kön-	2.
kovátsnak	6. tösre	2.
nyergesnek	6.	2.
káplárnak	12.	2.
köz vitéznek	6.	2.

Ezen pénzbéli fizetés pedig naponként egész esztendő által, mind nyárban mind télben, ezen prejectum⁷⁸ szerént kijár, az kenyerele edgyütt, melly az téli hónapokban quartélyban az gazdától, az quártélyon kívül pedig, az magazinumokból, vagy másképpen az vitéznek avagy az lakosnak pénzbéli fizetése és költsége nélkül adatik.

Ötödik: (Az gregáriusok⁷⁹ számára járó pénzbéli fizetéssel mint kellessenek az tisztviselőnek oeconomizálni:⁸⁰)

Ezen pénz fizetéssel mind nyárban, mind pedig télben, az köz vitéz tartására való élést, az tisztviselő az elmúlt esztendőbeli regulamentumunkban, és ezen patensünkben tött ordinantiának⁸¹ megbomlása, és az provincianak terhelhetése nélkül megszerezze, és hadi szolgálathoz kívántató köntöséről gondot viseljen; Úgy, hogy üdőről üdőre mikor kívántatik, az vitéznek kisebb köntöséről gondot viseljen; Az mi megmarad pedig benne, az cassában conservállyá,⁸² hogy minden két esztendőben az regiment nagyobb köntösre meg-készíttethessék. Hogy pedig megtessék ezen pénz mitsodás kéméllés és gondviselés alatt vagyon; Az kapitány valamit el-tart az vitéz fizetésében, nem tsak az sereg vagy compania számtartó könyvében rend szerint tartozik azt fel-irni, hanem annakfelette az vitéznek-is czédulát adni rolla, mellyben nem tsak az légyen világosan megirva, mit tartott-meg magánál az vitéz fizetésiben, hanem az-is, mit fizetett-meg üdőről üdőre az vitéznek, mind kisebb, mind egész köntösében, az kapitány, és mind egyiket, mind másikat miben tudgya-fel a vitéznek.

⁷⁷ lovas drágon = dragonyos

⁷⁸ prejectum = projektum = itt: javaslat, pontosabban előírás

⁷⁹ gregárius = közvitéz, közlegény, közember

⁸⁰ oeconomizálni = itt: gazdálkodni

⁸¹ ordinantia = ordinatio, itt: rendelkezés

⁸² conservállyá = itt: megőrizze

Az ilyen czédulák pedig az compánia számtartó könyvével együtt, nem tsak mustrák⁸³ alkalmatosságával hozattassanak elő, és az cassa is mutattassék-meg az commissariusnak,⁸⁴ hogy megtessék, mint viselt gondot, mind az kapitány az kisebb, mind az colonellus avagy commendans⁸⁵ az egész köntösrül; hanem mint hogy az regimentek-mellett lévő hadi commissariusinknak, azon kívül-is instructiojuk tartya, hogy az regimentekről rendes prothocolumot⁸⁶ tartsanak, ő nékik-is megkell parantsolni, és az regimenteknek-is rea kényszeritessenek, hogy ennekutánna az olyan compániák könyvei, az magok commissariussitol-is, valamennyiszer lehet, avagy minden holnapokban, ha tsak egyszer-is meg láttassanak, és így ők az olyan könyvéket ezen mi kegyelmes parantsolatunkhoz kívántato formában talállyák, azoknak continentiáját⁸⁷ személyről, személyre, az regimentekről valo prothocolumjokban fel-irják, és azokat esztendo elmulvan, az utolsó őszi mustra alkalmatosságával, az compániák könyveivel újabban confrálllyák,⁸⁸ és annakutánna azon protocolumokat az mi generális commissariátusunkra⁸⁹ bé-adgyák; Hogy így mindenkor jelen fundamentumos informátionk lehessen, és onnan meg tudhassuk, esztendőről, esztendőre mindenik regiment az maga oeconomiájában mennyire mehetett elő. Az mint hogy⁹⁰ az mi hadi commissariusinktól celebrálandó particuláris mustrái,⁹¹ mind pedig tavasszal és ősszel léendő két közszenséges mustrák alkalmatosságával⁹² meg kell vizsgálni, ha az a mit el-tartott az tisztt az köz vitéztől, az cassában vagyone? Mellyhez képest nagyobb securitásra⁹³ nézve, az mint eddig-is szokás volt, a cassához valo koltsra az kapitánnyal edgyütt az alsobb tisztt visellők és örögjéb köz vitézek közzül ketten ketten visellyenek gondot.

Az mi pedig az közönséges költségeket nézi, kegyelmesen tellyes bizodalommal vagyunk, az mi regimeteink colonellusihoz, és commendánsihoz, hogy az kezek alatt lévő seregekbéli vitézekkel olly atyaiképpen bánnak, és arra czéloznak, hogy minden haszontalan költségeket el-távoztassanak, és az regiment költségét kémélvén, az magok hasznokot nem keresik. Minek-okáért mi amaz rend szerént való és közönséges regiment szükségére computáltatni⁹⁴ szokott három garasoknak el-tartását, ezen parantsolatunk által tellyességgel tollálni akarjuk, és minden regimeteinek colonellusit és commendánsit tiltyuk, hogy illyen költségnek nevezeti alatt semit-is az szegény vitéz

⁸³ mustra = lustra, szemle

⁸⁴ commissarius = itt: hadbiztos

⁸⁵ colonellus avagy commendans = az ezredes, vagy parancsnok

⁸⁶ prothocollum, = itt: kimutatás

⁸⁷ continentiáját = tartalmát

⁸⁸ confrálllyák = itt: vessék össze

⁸⁹ generális commissariátus = fő-hadbiztosság

⁹⁰ sajtóhiba a szövegben: kogy (sic!) A javított változatot adom.

⁹¹ celebrálandó particuláris mustra = itt: a megtartásra kerülő részleges szemle

⁹² közszenséges (közönséges) mustra = a rendszeres általános szemle

⁹³ securitás = biztosság

⁹⁴ computáltatni = kiszámolni, itt: „közcélra” visszatartani

fizetéséből magonak ne vegyenek, hanem ha valami efféle el-kerülhetetlen költség kívántatnék, azt a regiment előtt, fundamentumos okokkal meg mutassák, és továbbra többet el-ne tartsanak, hanem csak annyit, az mennyit elő adtak, és decláráltak az regimentnek, mert ha az mi hadi commissáriusunk particuláris vagy generális mustrák alkalmazásával, valamely tiszt viselőt az ilyen szín alatt való hamis nyereségben, és kereskedésben eszékbe vennének, és rajta érnének, az ilyen tiszt-viselő maga tisztiből mindgyárt kivetttévén, mások példájára kemény büntetéssel meg büntettetik. Az egész regimentet közönségesen illetvén pedig az fellyeb meg-irt mod szerént emergáló expensák,⁹⁵ azokban nem tsák az köz vitéznek, hanem az egész regimentben mindennek, az colonellustol fogva az utolsoig, az maga részsze szerént proportionaliter kell contribuálni.⁹⁶ Egyebek iránt a kik miatt léznek avagy lenni kell az expensáknak, azoknak meg kell fizetni.

Hatodik: (Honnan és mi formában kell kijárni az militia fizetésének): A fizetésnek immediate,⁹⁷ avagy az mi generális hadi cassánkból kell lenni; avagy a mint az szükség és az környül áló dolgok fogják kívánni, az cassa dispositiojából⁹⁸ az quártélyok statussitol⁹⁹ olyan modon kell lenni, hogy az regiment mellett lévő commissárius minden compániára holnaprol holnapra az compania kapitányának specificatiót¹⁰⁰ ad, az kapitány az specificatio szerént a maga quietanciájára¹⁰¹ az quártélyok státussitol lévő az pénzt, és aszt ezen mi ordinantiánk szerént az több officiálisok¹⁰² és gregáriusok között el-oszsa, azt pedig az mi köntös tsináltatásra való, magánál tartya és az colonellusnak assignálja.¹⁰³ Ellenben a quártélynak státussi az commissárius specificatioját az tiszt viselőnek quietantiájával edgyütt, azon provinciában levő generális avagy fiscális cassára¹⁰⁴ viszik, avagy küldik és annyiról, az mennyi az specificatióban és quietantiában lesz irva, az fizető mestertől quietantiát vesznek, és azon quietantiát annak az provinciabéli perceptornak,¹⁰⁵ a kinek kezében tartoznának az reájok esett contributiot bé szolgáltatni, bé adgyák kész pénz helyén. Az perceptor-is hasonloképpen kész pénzben tudgya fel azon quietantiáját, és az egész portiobéli quantumnak defalcatiojára¹⁰⁶ be-adgya a cassának: És így egy felől az militia-is minden haladék nélkül az magáét percipiálja,¹⁰⁷ másfelől pedig, az quártélyok státussi, és az

⁹⁵ emergáló expensák = itt: kiadásként jelentkező növekvő költségek

⁹⁶ proportionaliter kell contribuálni = itt: részarányosan kell hozzájárulni, a költségeket viselni

⁹⁷ immediate = közvetlenül

⁹⁸ dispositio = rendelkezés

⁹⁹ (quártélyok) statussi = statusai = itt: (a szállás)adók

¹⁰⁰ specificatio = kimutatás

¹⁰¹ quietantia = nyugta

¹⁰² officiális = tiszt

¹⁰³ assignál = utalványoz

¹⁰⁴ generális, avagy fiscális cassa = az adott közigazgatási terület központi állampénztára

¹⁰⁵ perceptor = adószedő, itt: pénztáros (pénztárnok)

¹⁰⁶ defalcatio = itt: kiegyenlítés

¹⁰⁷ percipiál = elfogad, elvesz, itt: beszéd, betételez

generális cassa egymással jó idején számat vetvén meg edgyeznek. Mellyhez képest a regimentek mellett való commisarius szorgalmatosan maga kötelessége szerént az militának valóságos mivolta és állapotya szerént formállya az ki adando specificatiot, úgy, hogy, ha egy, vagy töb vitéz halna meg azok közül, az kikiről specificatiot adott ki, attól a naptól fogva, a mellyen meg holt, az holnapnak utolsó napjáig járo fizetését, az meg holt vitéznek reservállya,¹⁰⁸ és e végre az következő holnapra való specificatióban, az illyen defectust notálván¹⁰⁹ arra az holnapra való summából defalcállya,¹¹⁰ hogy így az illyen kéméllés az mi generális hadi cassánknak hasznára légyen. És így az commisarius holnaponként az ki adott specificationak hiteles párját, adgya az regiment commendánsának, avagy colonellusának, (hogy abból bizonyoson végére mehessen az maga regimentye fizetésének) egy hasonló párt adgyon az maga instántiájának,¹¹¹ tundiilik az mi generális fő commissariátusunknak (hogy onnan az mi Udvari Kamaránknak informatioja lehessen) magának-is pedig az specificatiot kezéhez vévő offiálistól subscribáltatott egy párt tartson meg.¹¹²

Hetedik: (Mészár-székről való gondviselésnek modgya, vagy az helyen a vitéznek naponként ajándékon járandó két krajczárnak meg fizetése.): Hogy pedig az fellyebb meg irt pénzbeli fizetés mellett és az egész esztendő által, télben, az gazdától nyárban pedig, az mi magazinuminkból, vagy másunnan, nem az portiok szerint, hanem fő számra járandó¹¹³ kenyére mellett subsistállyon¹¹⁴ az vitéz, az kinek az fellyebb való esztendőben az gazdától kellett tartásának kijárni, és magát el-tarthassa az mi guberniumink által olyan rendeléseket tétetünk, és egész télen által minden földes ura, vagy felsőbb tiszt olyan rendet tégyen,¹¹⁵ hogy az quártélyban levő vitéz az maga quártélyában minden nap, egy egy font hust vehessen: Avagy ha az jól véghez nem mehetne, és az olyan dispositio nehéznek avagy lehetetlennek láczanék az quártély státussinak, ez alkalmatossággal subleváltatván¹¹⁶ az quártély státussi az husadástol, tartoznak ellenben az vitéznek, a kinek napjában egy egy font husa jár, minden napra az egy egy font hus helyén két két krajczárt adni ajándékon, mellyet meg adván az egy kenyéren kívül, mellyről gyakorta volt emlékezet, semmit-is nem tartoznak a gazdák adni, hanem az vitéz élyen maga pénzén, és az quártély státussinak minden aggravatioja nélkül¹¹⁷ tartozik az maga intentioját procurálni.¹¹⁸ Ezt pedig úgy kell érteni, ha amikor quártélyban lesz a vitéz; táborban pedig és mezőben, reá kell vigyázni, és azon kell

¹⁰⁸ reservál = fenntart, (le)foglal, itt: visszatart

¹⁰⁹ defectust notálván = a hiányt feljegyezi, itt: fogyatékbba veszi az elhunytat

¹¹⁰ defalcállya = lerója, itt: leírja

¹¹¹ instántia = kérvény, folyamodvány, itt: előterjesztés, felterjesztés (a kimutatásokról)

¹¹² egy párt tartson meg = a pár itt példány értelemben áll

¹¹³ fő számra = létszám szerint

¹¹⁴ subsistállyon = itt: éljen meg

¹¹⁵ felsőbb tiszt = uradalmi tisztségviselő, jószágigazgató, intéző

¹¹⁶ subleváltatván = felmentve(legyenek)

¹¹⁷ aggravatio = elmarasztalás

¹¹⁸ procurál = maga-magának gondját viseli

munkálkodni az mi generális-commendánsinknak, hogy elegendő találtassék olcso árron, az mi kívántatik, és az több jó dispositiok között az markotányok árainak-is illendő és igaz árrok szabattassék.

Nyolcadik: (Mi formában ismertetik meg, kiknek és hány vitézeknek kell husárol gondot viselni a quártélyban vagy az helyén kiknek jár ki ajándékon napján két krajczárok): Hogy pedig az quártélyokban az hus vagy az hus helyén adando két krajczár alkalmatosságával valami tsalárdság ne essék, és mások az vitéznek nevével ki ne fogják az hust, vagy az hus helyén járo két krajczárt, avagy egy font husa járván napjában az vitéznek, hogy többet ne kérhessen és vehessen, az quártélyok státussi meg tudhattyák az holnapok szerént adando specificatiokból, hány vitéz legyen ő nállok olyan, az kinek husa jár, vagy az helyén valo két krajczár, és következendőképpen disponálhatni arrol-is, mennyi font hust, avagy mennyi két krajczárt kellessék administrálni. Hogy pedig mind ezek jó rendel és bizonyoson mehessenek véghez, az regiment mellett, vagy az quártélyban lévő commissarius minden holnapban hiteles extractust¹¹⁹ adgyon, mellyben specificálva légyen, hány vitéznek kelletik naponként hust adni.

Kilencedik: (A quártélok reparatioji¹²⁰ alkalmatosságával jelen lévő császár ő Felsege commissáriusnak hivatallyok:) Az mint az mult esztendőbéli ki adott regulamentumunkban rendeltük volt,¹²¹ ugy mostis iterato¹²² aszt kegyelmesen confirmállyuk és parancsolljuk, hogy mikor valamelly provinciabéli guberniumnak dispositiojára, valamelly provinciában, fejedelemség alatt, districtusban, vagy vármegyében, quártélyok repártitioja léssen, az mi hadi fő commissariátusunk, az alatta való fő vagy substituált¹²³ commissáriusok által jelen légyen. A pedig, a ki, a mi hadi fő commissariátusunk nevével az quártélyok repártitioja alkalmatosságával jelen léssen, sine voto¹²⁴ assistállyon, és tsak arra vigyázzon, az mit néki speciális ordinantiáink által üdöröl üdöre fogunk parantsolni. Nevezetesen pedig az olyan repartitioja alkalmatosságával való gyűlésben, az fő avagy substitutus hadi commissárius az quártélyban szálló vitéznek számát, név szerint, listában, adgya ki az provinciának; ő pedig viszontag quártély czédulát veszen arrol, mellyik vitézt azok közül az kiket listában adott volt mitsoda quártélyban kellessék szállitni, melly quártély czédulákkal az el-múlt esztendőbéli regulamentumunkban irt 11. Paragraphusnak¹²⁵ continentiája szerint kell procedálni,¹²⁶ azonkívül, hogyha valamelly quártélyban lévő vitéz, avagy ló meg talál halni, az gazda

¹¹⁹ extractus = kivonat

¹²⁰ reparatio = itt: megújítás

¹²¹ A pátenis következetesen az „el múlt esztendőbéli regulamentumról” szól. Kétféleképpen érthető: az eltelt időtől függetlenül *elmúlt* az előző egy, vagy két esztendő, vagy pedig úgy, hogy az alaprendelet decemberben jelent meg, ez pedig januárban; naptár szerint két év a különbség, az eltelt idő szerint alig egy. Bármelyik feltételezést fogadjuk is el, az bizonyos, hogy az utalás az 1697. évi rendelkezésre vonatkozik.

¹²² iterato = ismételten.

¹²³ substituált = helyette kirendelt, helyettesítő

¹²⁴ sine voto = vélemény nélkül

¹²⁵ Az alaprendelet 11. Paragrafus

¹²⁶ procedálni = eljárni

az quartély czédulát nem az kapitánynak (commendans tisztnek) hanem az földes urának, avagy tisztinek, és az által az quartély specificatiojának holnaponként való elő adása, alkalmatosságával az hadi commissáriusnak adgya, hogy így az commissárius meg tudgya, az vitéznek vagy az lonak héjját; Az mint hogy ez mellett

Tizedik: (Az meg holt vitéznek, avagy lonak megjelentéséről való mod és meg határozott üdő): Mihelyt valamely vitéz, vagy ló, meg talál halni, az gazda tartozik 24. orák alatt az urának vagy tisztinek hurré adni, az ura, vagy tisztie pedig az hadi commissáriusnak adgya értésére: Hogy az bellicus commissárius,¹²⁷ mikor az regiment holnaponként való tabellát ad (melly-is hogy tsalhatatlanul meg légyen, még pedig az mi fő commissáriátusunktol adatott forma szerint itt-is kegyelmesen parantsollyuk iterato) abbol meg láthassa, ha az vitéznek, vagy lonak defectussa, fel vagyone irva, és arra a naprae az melylyen történt.¹²⁸

Tizenegyedik: (Az quartélyban levő vitézek és lovak conscriptiojának modgya): Továbbra mivel az első regulamentumnak 13. Paragraphussa szerint¹²⁹ az quartély czedulák dolgában, kiváltképpen olyan difficultás¹³⁰ lött, hogy többire¹³¹ az gazdák irni nem tudván, az quartély czedulákra kívántato irások végben nem mehettek. Annak okáért ez helylyében kegyelmesen parantsollyuk, hogy minden holnapnak végben az egész falun, avagy egy igazgatás alatt lévő quartélylok, az biró, vagy más az egész communitásból való irástudo, deputatus által meg vizsgáltsanak, és azokban az quartélyokban szállott vitézek és lovak, mind jelen találtatván, nevek, vezetek nevek, és tisztiek szerint irattassanak fel, és specificáltassanak,¹³² és annakutánna, az illyen specificatio adassék az földes urnak avagy tisztnek, melly specificatioval ugy kell tselekedni azután az mint világosabban az elmúlt esztendőbéli regulamentumunknak 10. Paragraphusában¹³³ kegyelmesen rendeltük, melly paragraphust-is mi egészszen confirmálunk, azonküvül, az mellyek ott az gazdától való vitéz tartásáról irattak, mellyek ezen ordinántiánk által tolláltattak.

Tizenkettődik: (Az etappáknak¹³⁴ meg fizetése, vagy computussa¹³⁵): Az etappák avagy márhusbéli¹³⁶ expensák¹³⁷ dolga ugy marad, az mint az első regulamentumban le vagyon irva, és semmiis abban meg nem változik, hanem minden portiora az etappákért napjában hat krajczár számláltatván, az mi generális hadi cassánk az equilis¹³⁸ portiókért

¹²⁷ bellicus commissarius = hadbiztos

¹²⁸ vagyone, naprae! Nem sajtóhiba, így az eredetiben. Vagyon-e, stb.

¹²⁹ Az 1697-es rendelet 13. Paragrafusá

¹³⁰ difficultás = kifogás

¹³¹ többire [sic!] = többnyire

¹³² specificáltassanak = jegyeztessenek fel, vegyék jegyzékbe őket

¹³³ Az 1697-es rendelet 10. Paragrafusá

¹³⁴ etappa = a katona élélme

¹³⁵ computus = visszatartás

¹³⁶ márhusbéli = marsban, azaz menetben lévő katonaság

¹³⁷ expensák = kiadások

¹³⁸ equilis = lovas, equilis porció = lóporció

egészszen fizessen meg. Az vitéznek pediglen uttyában és quártélyán küvül napjában négy krajczára járván, az orális¹³⁹ portiora még két krajczárt tartozik adni; Eszt pedig tsak a köz vitézről, és azokról kell érteni, az kiknek mindennapi fizetésekből köntösök tsináltatására bizonyos defalcatio¹⁴⁰ léssen, és az kiknek lovok télben és nyárban, az mi költségünkön tartatik, mert mások az etappákat, avagy rájok való marshusbéli¹⁴¹ költségeket, magok tartoznak meg fizetni, ugy hogy az ország, avagy provincia, edgy olyan etappán élödett portiora, az mi tárházunknak hat krajczárt tud fel, az mi tárházunk pediglen azon hat krajczárt az holnaponként lévő fizetésből ki tartya, az mint hogy az fellyebb meg-irt állapotban valoknak fizetésekből egy orális portiora valo etappáért, napjában négy krajczár el-tartatik. Hogy pedig az etappáknak ilyen modon való meg fizetése jó rendel, és a provinciának az militiával való controversiája¹⁴² nélkül mennyen véghez, és így valamint arrol való nehéz és hosszu üdöre terjedő meg edgyezés ne következék, a seregekkel vagy regimenttel utazó bellicus commissárius, és az provincia részszéről az etappáról disponáló provinciális commissarius között, az egész dolog illymodon tractáltassék,¹⁴³ és igazgattassék, hogy minden écczakai szállásrol ki menvén az seregek avagy az regiment, ezen két commissárius között az percipiált etappákról légyen computus, az, az, az¹⁴⁴ provinciális commissárius remonstrállya¹⁴⁵ hogy hány orális és hány equilis portiokot tartott abban az meg szálló helyben, és arrol egy bizonyos specificatit írjon, melly-is hiteles subscriptio által, azoknak az seregeknek commendans officiálisától¹⁴⁶ meg erőssitessék, és az provinciális commissáriusnak azon officiálistol az specificatio igaz párban arrol való recognitioval együtt, hogy az specificatio szerint adattak az etappák, ki adassék; az mely etappák perceptiójára¹⁴⁷ az bellicus commissárius az pénzbéli fizetésről holnaponként adandó specificatio alkalmosságával reá vigyázni, és a fizetésből anynyit, a mennyi etappákban percipiáltatott meg tartani tartozik; Az provinciális commissárius pediglen spetificatit és recognitit¹⁴⁸ vévén a bellicus commissáriustol tartozik kezekben adni azoknak, a kik etappákat subministráltak,¹⁴⁹ hogy azok az ilyen dokumentumokat contributiojoknak defalcatiojára, kész pénz helylén adhassák bé az provinciális perceptoroknak¹⁵⁰ melly

¹³⁹ orális = itt: a személyre szóló élelem

¹⁴⁰ defalcatio = levonás

¹⁴¹ marshusbéli = l. a 136. jegyzetet: márhus

¹⁴² contorsia = perlekedés, viszály

¹⁴³ tractáltassék = itt: (ilyen módon) történjék a megegyezés

¹⁴⁴ Így az eredetiben, nem sajtóhiba az ismétlés

¹⁴⁵ remonstrál = előterjeszt, itt: mutassa ki

¹⁴⁶ a sereg commendans officiális = parancsnok

¹⁴⁷ perceptio = bevétel

¹⁴⁸ recognitio = elismervény

¹⁴⁹ subministráltak = szolgáltatottak (ki)

¹⁵⁰ (provinciális) perceptor = (területi) adószedő

documentumokat hasonlóképpen az generális avagy filialis bellica cassa-is¹⁵¹ kész pénzben tartozik bé venni az provinciális perceptortól.

Tizenharmadik: (Az excessusok¹⁵² miatt esett károknak refusioja:¹⁵³) Hogy pedig ezen mi ordinantiánkban job elő menetele lehessen és a provinciális perceptor és az mi generális vagy filiális bellica cassánk között keveseb hiba essék, ezen patensünk által kegyelmesen parantsollyuk és mindeneknek tudtára adgyuk, hogy ennek utánna az mi generális avagy filialis hadi cassánknek az excessusokért semmit-is imputáltatni¹⁵⁴ nem engedünk, hanem, ha mi excussusok lesznek, az mint gyakorlatossággal való ordinantiáink tartják, az quártélyokban vagy marsusokban lévő első commendans officialis tartozik azokrol meg felelni, és avagy mindgyárt meg fizettesse az kárt az excedálóval,¹⁵⁵ avagy ha maga az officialis miatt mult, avagy haladott és az kárnak meg fizetése, maga fizesse meg a kárt. Ellenben pedig az vétkes példásképpen meg büntettetvén, nem tsak árestum alá vetessék, hanem az provinciának, mellyben az excessus lött, instanciájára,¹⁵⁶ és dispositiojára fizetése mind addig meg tartassék az hadicassában, mig a kár vallások meg fizetődnek. (Az excessusokrol való panasznak és processusnak¹⁵⁷ modgya): Annakokáért az mi provinciabeli guberniuminkat kegyelmesen intyüik, és parantsollyuk, az mint hogy ő általok minden földes urak, és minden provinciabeliek intetve légyenek arrol, hogy ha a quártélyban valami excessus lészen, és az commendans officialis elégséges, igaz és az kárt fel érő fatisfactiot¹⁵⁸ nem tétet, vigyék az megbántodást abban az provinciában, vagy districtusban lévő commendanshoz, ki-is aszt az officialist, a ki fatisfactiot nem tétetett, minden exceptio¹⁵⁹ nélkül arestáltassa, és helyében substituáljon¹⁶⁰ más officialist, és annak utánna az ilyen casust minden documentumokkal és circumstantiákkal¹⁶¹ az provincia az mi udvari cancelláriánk által; az árestáltatotnak minden maga mentségéről való argumentumit pedig az meg mondott commendans az mi udvari hadi tanátsunk által, az mi regulamentumunknak meg tartására instituáltatott¹⁶² udvari deputationkra¹⁶³ adgyák bé, melly udvari deputatiónk meg értvén a casust, meg láttya kinek kellessék ezen dologrol ítéletet tenni, hogy így mind az actor¹⁶⁴ mind a reus¹⁶⁵ competens forumra

¹⁵¹ filialis = filialis; generális, avagy filiális bellica cassa = a központi, avagy a kihelyezett hadpénztár

¹⁵² excessus = kihágás, szabálytalanság

¹⁵³ refusio = megtérítés

¹⁵⁴ imputáltat = beszámíttat

¹⁵⁵ excedáló = károkozó

¹⁵⁶ instancia = itt: első fokú bírósági ítélet

¹⁵⁷ processus = itt: eljárás

¹⁵⁸ fatisfactio = itt: bevallás

¹⁵⁹ exceptio = kifogás

¹⁶⁰ substituál = itt: helyette(sítésére) rendeljen ki

¹⁶¹ circumstantia = itt: a körülmények ismertetése

¹⁶² instituáltatott = itt: kijelölt

¹⁶³ deputatio = itt: a közös ügyek intézésére kijelölt bizottság

¹⁶⁴ actor = panaszos fél (károsult, alperes)

relégáltassanak¹⁶⁶ és az tött informatiok és actiok¹⁶⁷ oda botsátassanak, abban az törvényben pedig a controversia summáson decidáltatik,¹⁶⁸ és annak utánna az az instantia, a ki törvényt teszen, az mi resolutionkra,¹⁶⁹ előnkbe hozza, mellyek hogy ezen mi kegyelmes parantsolatunk szerint mennyenek véghez, az fellyeb mondott udvari deputationknak kiváltképpen valo gondgya léssen reá. Ha pedig marshusban lenne az excessus, és annak rendszerint panasz tétetvén, az földes ur tartozik fel venni az dolgot, és az közelebb való felsőbb tiszthez vinni; az kinek directioja alatt az satisfactiot¹⁷⁰ nem tétető tiszt vagyton, az olyan commendans avagz felsőbb tiszt ezen mi közönséges decretumunknak erejével, köteles léssen az vádoltatott officialis ellen, arestumot determinálni, és az ő tisztiben mást állatni. Ha pedig nem volna közel olyan commendans, az kinek directioja alatt volna az olyan subordinatus¹⁷¹ officialis, az casust mindgyárt adgya hirré az provinciabéli guberniumnak, és az guberniumtól az mi udvari cancelláriánk által vitessék az deputatoria, ki-is az mi hadi tanátsunk által, az olyan satisfctiot nem tétető officialist, minden késedelem nélkül arestum alá vettet, és arestum alat lévén az officiális, az dolog nem vizsgáltatik, és az igasság s jó rend szerint, meg ítéltetik, eszt pedig úgy kell érteni, mikor olyan emberek által lesznek az excessusok, a kik más officiálisnak directioja, vagy inspectioja¹⁷² alatt vadnak, s így az ilyen casusokban hogy mindenkor az officiálisokra és nem az excedálókra mennyen az panasz, mi iterato és álhatatosan resolváltuk, és parantsoltuk. Ha pedig az militiához tartozok közül olyanoktól lennének excessusok akar quartélyokban, akar marshusban, a kik tsak magánosan, minden commendans officiálisok nélkül volnának, az ilyen excedálóknak arestáltatását ipsó factó¹⁷³ minden földes uraknak és vármegyének meg engedgyük hasonló formában, az mint az elmúlt esztendőbéli regulamentumunk szerint azok ellen az kik preadálásokban találtatnak, procedálni¹⁷⁴ kegyelmesen parantsoltuk és rendeltük volt.

Tizennegyedik: (Az excessusokrol való panasztételnek terminussa): Az patrált excessust,¹⁷⁵ az commendans officiálisnak mentől hamarébb lehet, minden késedelem nélkül, leg fellyebb, az excessustol fogva 14. nap alatt az preatensionak¹⁷⁶ el vesztése alatt, értésére kel adni, mivel ha tizennegyed napnál tovább halad az excessusnak meg jelentetése, az officiális commendans azután nem tartozik meg felelni az excessusrol.

---

¹⁶⁵ reus = bűnös

¹⁶⁶ competens forumra relégáltassanak = az illetékes helyre utasittassanak (a megfelelő fórumra továbbítsák az ügyet)

¹⁶⁷ actio = itt: kereset (perrendtartási értelemben)

¹⁶⁸ controversia summáson decidáltatik = a perben teljes körű ítélet születik (hozatik)

¹⁶⁹ resolutio = itt: uralkodói parancs (akarat)

¹⁷⁰ satisfactio = elégtétel

¹⁷¹ subordinatus = alárendelt

¹⁷² inspectio = itt: felügyelet (alárendeltség)

¹⁷³ ipso facto = késedelem nélkül (legott, azonnal)

¹⁷⁴ procedálni = eljárni (ítéllehozáttal együtt)

¹⁷⁵ patrált excessust = az elkövetett kihágást

¹⁷⁶ praetensio = (jog)igény, követelés

Tizenötödik: (Az attestatioknak¹⁷⁷ annihilatioja):¹⁷⁸ Kegyelmesen resolváltunk arról is, hogy a mint az provinciabeli státussok, vagy quártélyos helyek, az köztök quártélyozó, avagy meg szálló miliziának átestatiokat szoktak volt adni arról, hogy a vitézek miatt nem lött semmi excessus, ennekutánna az olyan attestatioknak usussa¹⁷⁹ ezen pátensünk által tellyességgel meg tiltatván, és eltöröltetvén, a mint az militiának, ugy az provinciának is büntetés alatt keményen parancsolva légyen, hogy afféle attestatiokat se ne kérjenek, se ne adgyanak, sőt, ha szintén afféle attestatiok vétetnének avagy adatnának is, de nem csak az attestatiot adó, hanem az vévő is, az dolognak circumstanciája szerint meg büntettetvén, az attestatiok semmire kellők és erőtlenek lésznek.

Utolsó: (Az tavali regulamentumnak confirmatioja):¹⁸⁰

Az mint hogy ezen pátensünk az mi gyakorta említett Regulamentumunknak tsak bővebb világosítására, magyarázattyára és erősségére czéloz, ugy mi azon regulamentumot semmiképpen nem tollálljuk, hanem sőt inkább jóvá hadgyuk és confirmálljuk, azokon az punctumokon kívül, az mellyek ezen patensünk által corrigáltattak, avagy másképpen igazitattak, és magyaráztattak; Egyéb minden azon regulamentumunkban való dolgok, minden punctumiban, clusuláiban¹⁸¹ és circumstanciáiban, in suo vigore,¹⁸² ugy, az mint vannak, változás nélkül meg maradnak, és az excedálokot,¹⁸³ s azon regulamentumunk ellen cselekedőket, az dolognak mivolta szerint, jovokban, betsületükben, testekben és életekben valo elkerülhetetlen büntetéssel prosequáltattuk;¹⁸⁴ az excessusokat hosszas processus nélkül rövideden meg itéltettyük, és sententia alá vettyük, mellyre, az mi regulamentumunk meg tartására rendelt udvari deputatioknak kiváltképpen valo gondgya légyen kegyelmessen és igen serio,¹⁸⁵ ez pátensünk által intyük. Főképen pedig igen meg kívántatik, hogy mind az provinciákban és districtusokban residélo¹⁸⁶ fő és subordinatus commissariusok, mind pedig az járó kelő, és meg szálló seregek, és regimentek mellett való commissáriusok, az ő hivattalysokban, igazán, hiven és szorgalmatosan el-járjanak mivel az mi militaris oeconomiankról való dispositioinknak czélja, és modgya, kiváltképpen az ő tselekedeteikből lácczik meg. És az mint hogy, nem tsak az gyakran említett el mult esztendőbeli regulamentumunknak 35. Paragraphussában¹⁸⁷ kegyelmesen jelentettük volt meg, miben

¹⁷⁷attestatio = bizonyítvány, tanúsítvány, bizonylat

¹⁷⁸ annihilatio = megsemmisítés (el nem fogadás értelemben)

¹⁷⁹ usus = szokás, itt: gyakorlat

¹⁸⁰ confirmatio = megerősítés

¹⁸¹ clusula = clausula, záradék

¹⁸² in suo vigore = saját erejénél fogva

¹⁸³ excedálokot = excedálokat, azokat, akik kihágást követnek el

¹⁸⁴ prosequáltat = büntettet, elmarasztaltat

¹⁸⁵ serio = világosan

¹⁸⁶ residélo = resideáló, itt: működő

¹⁸⁷ Az 1697-es regulamentum 35. Paragrafus

állyon az mi bellicus commissariusink tisztinek és hivatallyának költsége,¹⁸⁸ és ha valami vétkes tselekedetekben tapasztaltatnának, melly keményen akarunk ellenek procedáltatni, és őket meg büntetni; (Az bellicus commissariusoknak tiszték) hanem még ennek felette, az regimentek mellett való bellicus commissariusinkban adatott instructioban-is, fejek vesztése alatt elejekbe adtuk, hogy magok kötelességek mellől el-ne állanának, és az mi szolgálatunk, s-az magok hivatalya ellen, sem magok, valamit ne tselekednének, sem másoknak tselekedni meg ne engednének; ugy ellenben kegyelmesen akarjuk és parantsollyuk igen serio, hogy azon bellicus commissariusok tisztékben senkitől-is, akár ki légyen az sem direkté sem indirekté, ne impediáltassanak,¹⁸⁹ sem szóval, sem tselekedettel meg ne bántassanak, (Mi tsodás respectusban tartassanak az bellicus commissariusok), hanem ő nékiek mindenek, ha mit az mi parantsolatunkból tiszték szerint kell tselekedniek, avagy meg-jelenteniek, és aszt tselekszik vagy aszt jelentik meg, minden ellen mondásnélkül engedelmeskedgyenek, és mint olyan tisztünk, az kiket kiváltképpen való gratiánkban tartunk, illendő betsületben és tisztességben tartassanak, mivel ha akármely állapotbéliek, méltóságbéliek, avagy hivatalbéliek közül valaki, valakiknek az mi bellicus commissariusink közül valami meg bánást szerezne, mellymiá¹⁹⁰ az magok tisztékben, vagy munkájokban meg tartoztatnának, vagy akadályoztatnának, avagy magok személyekben bestelenül¹⁹¹ tractáltatnának, vagy meg károsittatnának, mi az olyanok ellen mások példájára kedvetlenségünkkel-is keményen animadvertálunk,¹⁹² és ehez képest, az mi fő vagy subordinatus bellicus commissariusinkat, kiváltképpenvaló protectionk alá akarjuk kegyelmesen venni. Melly parantsolatunkhoz, mindenek engedelmességgel magok alkalmaztatni, és ezen kegyelmes parantolatunknak, s valóságos akarunknak hűségesen való véghezvitelével magukat kártól óni¹⁹³ ügyekezzenek. Mi pedig len magunknak reservályuk, ezen ordinantiánkban az dolgoknak exigentiájához¹⁹⁴ képest egészen, avagy valami részszében való meg változtatását, és abban való vagy egy, vagy más punctumok tollalását, avagy szorossabban való kiadását, a mint tudniillik az dolgoknak progressusi,¹⁹⁵ praxissa, és circumstántiáji, üdőről üdöre fogják kívánni.

„Költ AUSTRIÁBAN az mi városunkban BÉTSBEN, januariusnak huszonegyedik napján, ezer hat száz kilenczven kilenczedik esztendőben, romai császárságunknak negyven edgyedik, magyar királyságunknak pedig negyven harmadik esztendejében. LEOPOLDUS. L. S.¹⁹⁶ ERNESTUS RUDIGERUS comes et dominus de Starenberg

¹⁸⁸ költsége [sic!] = kötelessége

¹⁸⁹ impediáltassanak = akadályoztassanak

¹⁹⁰ mellymiá [sic!] = amely miatt

¹⁹¹ bestelenül = itt: becstelen. A szó eredeti formája és jelentése: beste, bestelen, gonosz, bitang

¹⁹² animadvertál = itt: fenyít, büntet; kedvetlenségünkkel-is keményen animadvertálunk = kegyvesztéssel büntetjük

¹⁹³ óni [sic!] = óvni

¹⁹⁴ exigentia = elvárás, követelmény

¹⁹⁵ progressusi = progressusai, előmenetele

¹⁹⁶ L. S. = locus sigilli, a pecsét helye. Ez a példány pecsét nélküli.

*Mpria*¹⁹⁷ *Ad mandatum Sacrae Caesariae Majestatis proprium*¹⁹⁸ JOHANNES ADAMUS a WÖBER. *Mpri.*”

Mint már korábban kifejtettem – és nem lehet elégszer hangsúlyozni – a fentebb leírt és előbb ismertetett rendeletkiegészítés magyar nyelvű, Nagyszombatban megjelent változata az egyetlen ismert példány Magyarországon, Ausztriában és Romániában. Az alaprendelet a korábbi bibliográfiák szerint három példányban van meg latin nyelven Budapesten, egy példányra most bukkantam Gyulafehérvárott a Batthyány Könyvtárban,¹⁹⁹ német nyelvű első kiadására pedig a Hadtörténeti Múzeum feltáratlan könyvészeti anyagában.

Magyar nyelvű kiegészítésének eddig egyetlen német változata – helyesebben, ez az alap, minden bizonyos németből fordították magyarra – az osztrák Kriegsarchiv tulajdona, impresszum nélküli, feltételezhető azonban, hogy valamelyik privilegizált udvari nyomdában jelent meg.²⁰⁰ Ugyanúgy az 1697-es eredeti rendeletre hivatkozik, mint magyar fordításra. Tizenöt, valamint még egy fejezetből áll, különbség annyi, hogy a magyar változat lapszéli összefoglalása –kvázi-címek/alcímek – hiányzik.

Teljes terjedelmű közzétételének sok értelme nem lenne, ezért kizárólag a rendfokozatok és beosztások felsorolásánál írom le minkét változatot, összevetés céljából.

A regulamentum negyedik pontjához tartozó felsorolásban előforduló elnevezések (az összegek mindkét kiadványban egyformák):

Bey der Infanterie		A gyalogság között
Feldwebel (70)	strása mester	őrmester
Führer (72)	strása mester locum- -tenense	az őrmester helyettese (később szakaszvezető)
Fourir (73)	furier	szállásmester
Musterschreiber	író deák	írnök
Feldscherer	mezei borbély	felcser

¹⁹⁷ *Mpria*, *Mpri* = manu propria, saját kezűleg. A jelölést akkor alkalmazzák, ha egyébként hitelesített, de eredeti aláírás nélküli a példány. Ezek az ún. használati példányok, mint ez is. Ernestus Rüdigerus comes et dominus Starenberg (1638–1701) a Regulamentum kiadásának idején az Udvari Haditanács elnöke. Nevét Stahrenberg, Storchenberg változatban is írták a fentén kívül. Mai elfogadott változata a Starhenberg.

¹⁹⁸ *Ad mandatum Sacrae Caesariae Majestatis proprium* = A Szent Császári Felség nevében a kiadvány hiteles. Kötelező záradék.

¹⁹⁹ Biblioteca Națională (București) Filiale Batthyaneum = Alba Iulia. L. még a 32–36. jegyzetet is.

²⁰⁰ KA AFA Karton 210. Türkenkrieg 1698–1699. Fol. 179. Száraz pecséttel, eredeti uralkodói eláírással és ellenjegyzéssel.

Köszönettel tartozom *Czigány Istvánnak*, aki a saját kutatásai kapcsán átnézett kartonban kézbe vette a német nyelvű nyomtatott változatot és azonnal értesített. Ugyancsak ő hívta fel figyelmemet arra, hogy ugyanebben a törökkori állagban több adat található, amelyek részben tervezetek, részben piszkozatok, vagy már haditanácsi megállapodások a hadiadóra, porcióra, ellátmányra, létszámadatokra vonatkozóan. Ezek közül a KA AFA 210-es kartonból a címlap, előzéklap nélküli, fehér pergamenbe kötött, kötésén tintával írott – Commissariat Notaten Buch... vom 1674 – című iratot láttam, amely a 113. – a kézírás tanúsága szerint a keletkezés korában számozott – oldaltól tartalmazza a fenti adatokat a Generalia Instructionum kezdetű, évszám nélküli részben. Tekintettel arra, hogy magam nyomtatott források felkutatásával és közzétételével foglalkozom, örömmel látnám, ha a kézírásos levéltári anyag kutatóival hasonló módon tudnék együttműködni a továbbiakban. Remélem, saját munkámmal némi adalékot én is szolgáltattam.

Corporal (74)	káplár	tizedes
Gefreyter (75)	káplár helytartója	szabados
Fourierschutz (76)	furierschicz	számvevő
Gemeiner	köz vitéz	katona
Bey den Curassire		
A lovasok közt		
Sattler	nyerges	nyeregkészítő
Schmied	kovács	kovács
Corporal	káplár	tizedes
Einspänniger ²⁰¹	köz vitéz	lovaskatona
Bey Den Dragonern		
Az lovas drágonok közt		
Trommelschleger ²⁰²	dobos	dobos
Schmid	kovács	kovács
Sattler	nyerges	nyerges
Corporal	káplár	tizedes
Gemeiner	közvitéz	lovas (dragonyos)

Lipót rendeletének 1699-es kiegészítése tovább élt és maradt használatban, mit maga az alaprendelet. Összevetve Mária Terézia 1748-as regulamentumával,²⁰³ annak hivatkozásaival, kitűnik, hogy az uralkodó egyrészt apja 1737-es rendeletére utal minden megjegyzés nélkül, másrészt Lipótot idézi igen nagy tisztelettel: Ist schon von Weyland²⁰⁴ Unsers Hochgeehrtesten Herrn Groß-Vatters Kaysers Leopoldi Majestät und Liebden, in dem den 21 sten Januarii 1699. Ausgegangenen Militari-Reglement § pho 15 No statuiert, und in dem letztern, von Ano 1737 § pho 31 No wiederholet werden. – a rendelet megerősíti a károkozásokkal kapcsolatos tanúsítványok elfogadásának tilalmát mondván, ha nem okoz kárt a hadsereg, nincs mit bizonyítani.²⁰⁵

A beszállásolási, ellátási szabályzatok a hadsereg általános szabályzataival egyidőben keletkeztek, mint a szervezett és állandó haderő elengedhetetlen alaprendeletei. Az osztrák szakirodalom ezt Karl von Lichtenstein 1601 körül készült tervezetére vezeti vissza.²⁰⁶ Ha készült is általános összefoglalás, szabályzat, még lappang valahol. Használatban minden valószínűség szerint az évenként, vagy hadjáratonként kiadott

²⁰¹ Einspänniger = eredeti jelentése: egyfogatú

²⁰² Trommelschläger = dobverő, dobos

²⁰³ Címlap nélküli kiadvány, ceruzával ráírt önkényes címmel: [Militär-Quartierungs-Reglement, 13. July 748.] S. I. S. n. A 1 = F 3 ív (az ívszámolás 1–4., a negyedik nincs jelölve) 23 sztlan. lev. 33,5 x 20,3 cm. Österreichische Nationalbibliothek, Wien 67. 108-D.

²⁰⁴ weyland = weiland, vormals, einstmals, hajdan, ezelőtt. V.ö. *Gerhard Wahrig*: Grosses deutsches Wörterbuch. Gütersloh–Berlin, etc. 1966. 3976. hasáb.

²⁰⁵ Mária Terézia regulamentuma, 1748. 37. Paragrafus.

²⁰⁶ *Heischmann*: i. m. Vorwort, 7. o.

pátensek voltak. Túlságosan sok ezekből sem maradt ránk, a legtöbb nem is biztos, hogy nyomtatásban megjelent,²⁰⁷ amint az sem biztos, hogy az ónodi táborban 1707-ből keltezett *Regulamentum Universale* előzményeként számontartott Palocsay György-féle szabályzatot kiadták volna nyomtatásban.²⁰⁸

Szép munkának ígérkezne a nyomtatott szabályzatok összehasonlítása, akárcsak a szakirodalomban föllelhető közlések bibliográfiájának nyomán előkeríthető példányoké is, de erre egy kutatói pálya kevés.²⁰⁹ Már korábbi munkáim során meg kellett állapítanom, hogy napjainkig XVII. századi *regulamentumot* egy esetben tettek közzé, az azonban csak XX. századi helyesírás szerinti közlés, a lelőhelyre vonatkozó egyetlen lapalji megjegyzéssel.²¹⁰

Ez a – mi 1699-es *regulamentumunkhoz* hasonlóan – ritka példány Lipót 1682-ben kelt rendelete, amely az átvonuló katonaság élelmezésével foglalkozik. Több figyelemreméltó kitétele miatt hasznos lenne forráskritikai elemzése és a később kiadottakkal való összehasonlítása. Első olvasatban is kitűnik azonban, hogy míg 1682-ben Lipót még megemlíti a magyar országgyűlést, a későbbi rendeletekből ez már hiányzik.

²⁰⁷ A legkorábbi nyomtatott pátenseket az Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv gyűjteményében találtam, a teljesség igénye nélkül hívom fel a figyelmet néhány XVII. századi darabra: KA. MI. Karton 1. No. 6. 1618. június 20. Wien: gyakorlótáborok kijelölése, szállás, ellátás; uo. No. 7. 1625. június 5. Wien és No. 8. 1625. július 25. Wien: ellátási utasítások; uo. No. 9. 1630. nov. 9. Regensburg: a császárság területén táborba szállt katonaság ellátása; uo. No. 13. 1634. jan. 26. Wien: a téli szálláson lévő katonaság javadalmozása; uo. No. 20. 1635. febr. 11. Sopron: szállás, ellátás. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum kisnyomtatvány különgyűjteményében a legkorábbi: 1642. április 9. Wien: a lovas és gyalogos tisztek, valamint a lovas és gyalogos századok havi ellátmánya személyükre és lovukra vonatkozóan. R. M. 1. 1. 2. Törzslap: 3539. Lelt. sz. 96. 80.

²⁰⁸ *Regulamentum Universale, inclytorum confoederati Regni Hungariae statutum ac ordinum, tam militarium...* Költ Onodnál lévő táborunkban, die 5. Julii. An. 1707. S. 1. S. n. (Feltehetően nagyszombati kiadás) Kéthasábos, párhuzamos latin–magyar szöveggel. Hadtörténeti Múzeum régi könyvtár 11.449 (könyvgyűjteményi leltár A 1715) RMK leírás I. k. 1733. tétel. Arra, hogy Palocsay (Palotsay) György báró, császári kapitány és költő, majd Rákóczi kuruc tábornoka állítólag (talán 1703-ban) lefordította az akkori, használatban lévő szabályzatot magyarra, dr. Czigány István hívta fel a figyelmemet. A legkönnyebben elérhető kuruckori szakirodalom a Thaly Kálmán nevével fémjelzett gyűjtemény, *Thaly* közlései a *Hadtörténelmi Közleményekben* (Katonadolgok a kurucvilágból, 1895. 289–292. o. a Palocsayra vonatkozó), de itt Thaly saját magára hivatkozik és azt is pontatlanul teszi (v.ö. a 292. oldal lábjegyzetét az irodalmi gyűjtemény két kötetének bibliográfiai adataival). Mivel Palocsay kuruccá válásának éve 1703, nem tudható egyelőre, hogy még császári, vagy már kuruc kapitányként fordított-e.

²⁰⁹ A szakirodalomban közölt szabályzatok lelőhelye sok esetben pontatlan, a többszöri átrendezés – hogy az országhatárok változásáról ne is szóljunk – és a konkordancia hiánya lehetetlenné teszi, vagy megnehezíti a visszakeresést. Kivételnek számít ha megtalálható. V.ö. *Berkó István*: A Magyarországon elhelyezett csapatok ellátási szabályzata 1751-ben. *Magyar Katonai Szemle*, 1931/7. 193–202. o. A szabályzat jelzete: Hadilevéltár, Régi iratosztály 1752–3–66. Továbbá: a *Hadtörténelmi Közlemények* sorozata, a Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye (1881) 42–432. o.; (1889) 285–304. o.; (1890) 711–712. o. És így tovább, 1921-ig. A magyar katonai rendeletek összegyűjtését ezelőtt néhány évvel egyszer már elkezdtem, csak az anyagi feltételek hiányoznak a lelőhelyjegyzékes katalógus kiadásához. Ez azonban csak válogatás!

²¹⁰ *Kemény Lajos*: Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye. Kassa város edictuma 1644-ből. (Közreadja [lemásolta]: *Dr. Relkovič Neda*) *Hadtörténelmi Közlemények* XX–XXII. k. (1919–1921), 1921. 171–175.o. Az 1. Számú és egyetlen jegyzet: Nyomtatott oklevél Újbánya (Bars vm.) város levéltárában, az 1650–1699-ig terjedő fasciculusban.

„Évek óta fennállott az a régi szokás, hogy kellő fegyelem esetén (a mint az előző országgyűlések határozatai és rendeletei világosan kimondják) a katonaság meneteltetése, a szállások elfoglalása és egyéb átvonulás alkalmával a lakosság a rendes havi zsoldon és a szokásos szolgálmányokon felül mint fában, sóban, világításban, a katonaság külön megterhelése nélkül önként adta a természetben az ellátási járandóságot.” Mivel azonban visszaélések voltak, mivel bajosan adta a lakosság önként és nehezen fogadta el a katona csak azt, amit így kapott, Lipót kiadta a szolgáltatások mikéntjére vonatkozóan eme körülíró rendeletét, hivatkozva „közismert és egyéb katonai” utasításaira. Ezek nyomtatott példányait kellene összegyűjtenünk.²¹¹

Végezetül és kiegészítésképpen, de nem jegyzetben, megadom azokat a segédleteket, amelyek a szómagyarázatban hasznomra voltak:

1. Syllabus latino-hungaricus. (Összeáll.: *Kovács Béla*) Eger, 1990. A Heves megyei Levéltár kiadása. 2. Hivatalos műszótár (Latin–magyar) Bécsben, 1845. A cs. k. Kincstár betüivel. 3. Hadi műszótár a m. kir. Honvédség számára. Német-magyar rész. Budapest, 1873. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. 4. Hadi műszótár magyar-németül és német-magyarul – Ungarisch-deutsches Militär-Kunstwörterbuch. Közrebocsátja *Kiss Károly*, kapitány, s Magyar Akadémiai rendes tag. Pesten, 1843. Kiadja Heckenast Gusztáv.

²¹¹ A Bars vármegyei Újbányára nem jutottam el, de több helyre már igen. Éppen ezért ismételen köszönet illeti munkahelyemet, a Hadtörténeti Intézet és Múzeumot, valamint a Magyar Ösztöndíj Bizottságot. Támogatásuk nélkül nem tudtam volna a három országot (Ausztria, Magyarország és Románia) három hónap alatt beutazni, s lehetetlen lett volna a dokumentumok helyszíni tanulmányozása (Wien): Nationalbibliothek, Kriegsarchiv; Budapest: Hadtörténeti Múzeum, Országos Levéltár, Iparművészeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia; Alba Iulia (Gyulafehérvár): Batthyaneum.)